

Radosław Franczak

Oprawa "Homiliarum" z pełnopostaciowym wyciskiem radełka jagiellońskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie

Biblioteka 20 (29), 55-69

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RADOSŁAW FRAN CZAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Historii

Oprawa *Homiliarum* z pełnopostaciowym wyciskiem radełka jagiellońskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*

STRESZCZENIE. Artykuł prezentuje oprawę *Homiliarum* z pełnopostaciowym radełkiem jagiellońskim przedstawiającym najprawdopodobniej Zygmunta I Starego i Bonę (ewentualnie Albrechta I Hohenzollerna). Opisywany wolumin odnaleziono w zasobie dawnej biblioteki seminaryjnej znajdującej się w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Na podstawie badań wycisku radełka oraz wpisów proveniencyjnych określam przypuszczalny czas i miejsce powstania narzędzia. W dalszej części artykułu przedstawiam jeszcze trzy woluminy, których oprawy z dużym prawdopodobieństwem pochodzą z tego samego warsztatu introligatorskiego. Dzięki ich analizie udało się nakreślić przypuszczalny czas i miejsce działania introligatora, który posługiwał się wspomnianym radełkiem jagiellońskim.

SŁOWA KLUCZOWE: radełko jagiellońskie, Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Biblioteka Katedralna w Gnieźnie, biblioteka seminaryjna w Gnieźnie, klasztor Benedyktynów w Lubiniu, introligatorstwo, oprawy, tegumentologia.

Podczas inwentaryzacji starodruków prowadzonej w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie pod kierunkiem dr. Piotra Pokory¹ natrafiono na druk *Homiliarum* autorstwa Josse Clichtove'a. Został on wydany w Kolonii przez Euchariusza Cervicornusa w 1535 roku². Na szczególną

* Prezentowany artykuł stanowi fragment rozprawy doktorskiej przygotowywanej w Instytucie Historii UAM pod kierunkiem prof. dr. hab. Jarosława Nikodema, poświęconej drukom z XV i pierwszej połowy XVI wieku pochodzącym z dawnej biblioteki benedyktynów z Lubinia.

¹ Projekt „Inwentaryzacja zbiorów Biblioteki Katedralnej w zasobach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie” jest realizowany w ramach grantu finansowanego z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSW (nr 11H 12 0179 81).

² Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (AAGn.), sygn. BS4437.

uwagę zasługuje oprawa druku, którą zdobią wyciski wykonane za pomocą tzw. radełka jagiellońskiego (il. 1 i 2). W literaturze przedmiotu niniejsze pojęcie dotyczy narzędzia introligatorskiego z przedstawieniem wyobrażeń członków dynastii jagiellońskiej, ujętych w popiersiach lub w pełnych wizerunkach³.

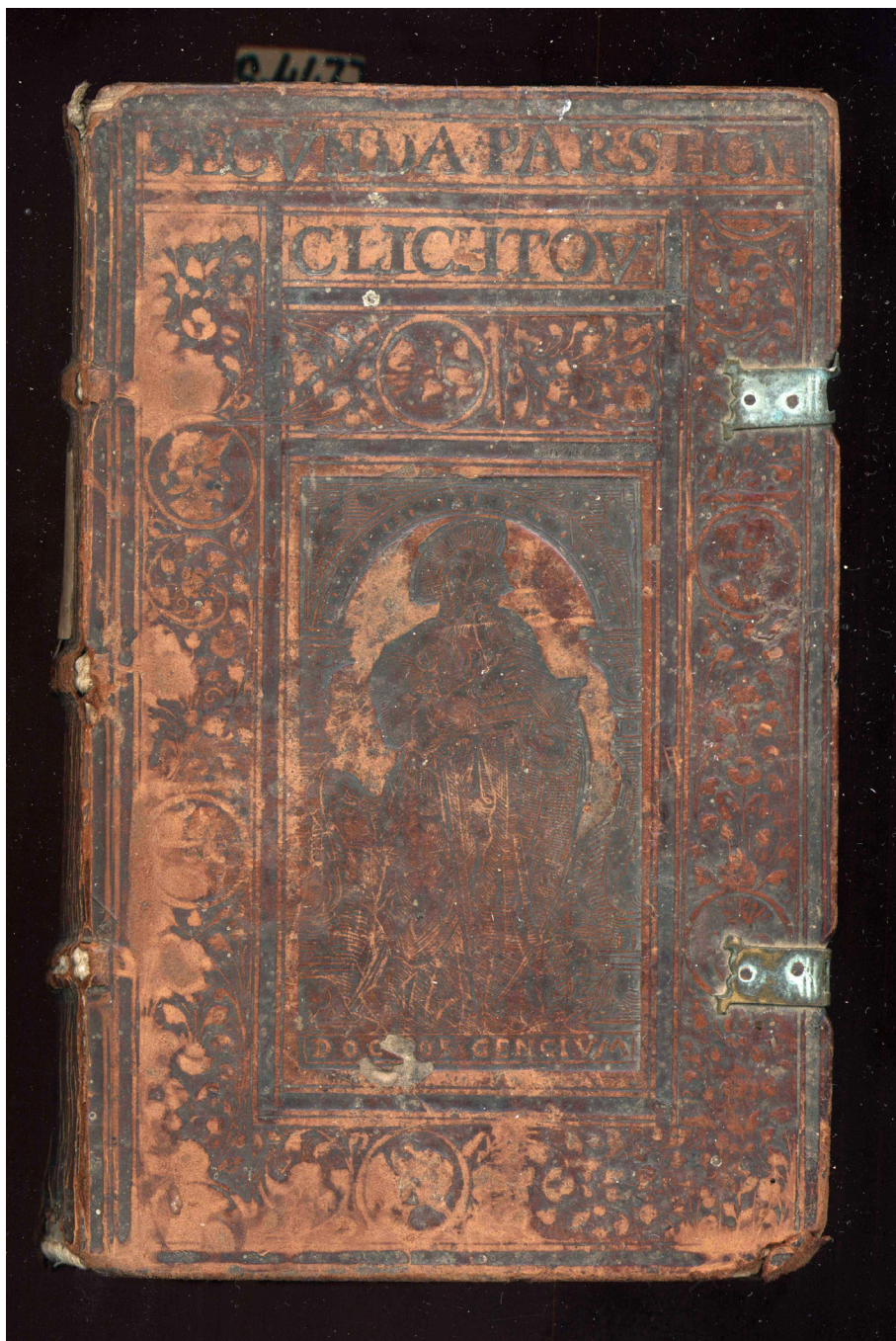
Opisywany wolumin początkowo należał do Feliksa z Miedzna, plebana w Brzyskorzystewie⁴, który nabył go za 18 groszy, o czym świadczy nota proveniencyjna umieszczona na wewnętrznej stronie oprawy⁵. Więcej informacji na temat tej postaci zawiera wpis z akt czynności konsystorza gnieźnińskiego z 1542 roku. Wynika z niego, że Feliks z Miedzna, posiadając niższe stopnie święceń kapłańskich, objął urząd plebana w Brzyskorzystewie w 1542 roku – po śmierci poprzednika, Andrzeja Zgłiszczyńskiego oraz na mocy prezenty Jana Kościeleckiego, wojewody brzeskiego, a także m.in. starosty tucholskiego i nakielskiego⁶.

³ Na temat radełek jagiellońskich pisali m.in.: M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, *Ikonografia świecka na oprawach XVI i XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1970, t. 6, s. 330–331; *Radełka jagiellońskie*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, Wrocław 1971, s. 2047–2048; A. Wagner, *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*, w: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 114; B. Trelińska, *Portrety jagiellońskie na oprawach starodruków z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, w: *Książki i Historia. Księga Jubileuszowa ofiarowana dr. Zdzisławowi Bieleniowi z okazji 50-lecia nieprzerwanej pracy w Bibliotece Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, Lublin 2008, s. 119–124; A. Wagner, *Radełka jagiellońskie – fenomen introligatorstwa polskiego XVI–XVIII w.*, „Spotkania z Zabytkami” 2010, nr 5/6, s. 70–71; K. Płaszczyńska, *Dekoracja opraw skórzanych XVI–XVII w. – figuracyjne motywy na radełkach (na przykładzie opraw z Biblioteki Księży Misjonarzy w Krakowie)*, w: *Problemy edytorstwa, bibliologii i typografii*, red. A. Ptak, K. Baran, Lublin 2011, s. 278–281; A. Wagner, *Poznańskie radełko jagiellońskie z lat czterdziestych XVI wieku. Problem treści ideowo-politycznych i wzorów ikonograficznych*, „Roczniki Biblioteczne” 2012, s. 83–111; idem, *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*, w: *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczynski, B. Górecka, M. Górecki, A. Paradowska, Poznań 2013, s. 81–82.

⁴ Miedzno, wieś, obecnie w pow. tucholskim; Brzyskorzystew, wieś, obecnie w pow. żnińskim.

⁵ AAGn., sygn. BS4437: *Sum Felici a Miedzne plebani Breskozistowen(si) gs 18 emp(t)us 1543*. W tym miejscu pragnę podziękować mgr. Adamowi Kozakowi i mgr. Jakubowi Łukaszewskiemu za pomoc w odczytaniu not proveniencyjnych oraz wpisów z księgi konsystorskiej.

⁶ AAGn., sygn. A. Cons. A93, k. 82v.–83r. Na temat Jana Kościeleckiego zob. A. Świeżawski, *Kościelecki Jan (z Kościelca)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 14/2, z. 61, Wrocław 1969, s. 404–405; *Urządnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI i XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek, Kórnik 1990, nr 956, 600, 882, 340, 491; *Urządnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław 1987, nr 1002.

Il. 1. Górna okładzina oprawy starodruku z 1535 roku

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BS 4437. Fot. Mikołaj Macioszek.

Il. 2. Dolna okładzina oprawy starodruku z 1535 roku

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BS 4437. Fot. Mikołaj Macioszek.

Drugi wpis proveniencyjny na karcie tytułowej, pochodzący z XVIII wieku, wskazuje, że w bliżej nieznanych okolicznościach wolumin stał się własnością klasztoru Benedyktynów z Lubinia⁷. W zbiorach lubińskich znajdował się on do pierwszej połowy XIX wieku. Wówczas na skutek kasaty klasztoru w 1836 roku część zbiorów wraz z powyższym egzemplarzem przewieziono do pomieszczeń kościoła parafialnego w Wyskoci. Dopiero w 1862 roku przekazano je do Gniezna, gdzie zasiliły bibliotekę katedralną i seminaryjną, a obecnie znajdują się w tamtejszym Archiwum Archidiecezjalnym⁸.

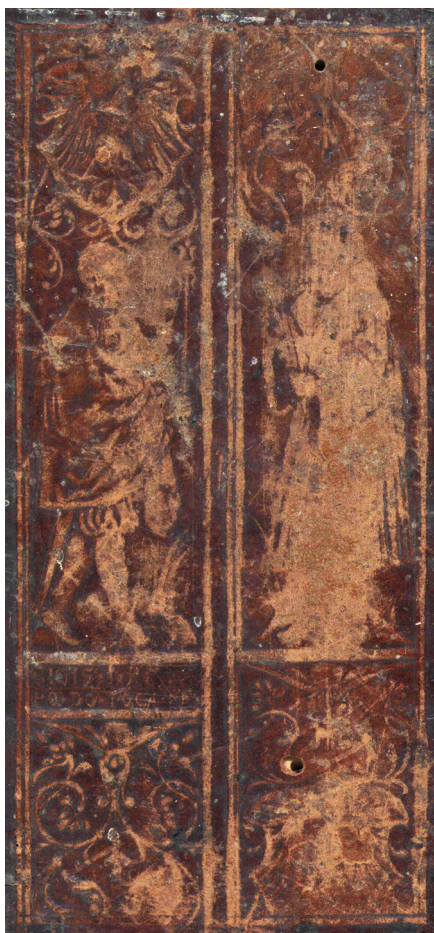
Oprawę wspomnianego woluminu wykonano z desek, które obciągnięto brązową skórą. Na dłuższych brzegach okładek widoczne są pozostałości po zapięciach mosiężno-skórzanych. Zdobienia całości oprawy wykonano metodą wycisku na ślepo i na złoto za pomocą radełka, plakiety, tłoków literniczych i strychulca. Dekoracja obu okładek opiera się na kompozycji ramowej utworzonej przez wyciski radełka o szerokości 17 mm z przedstawieniami popiersiowymi w medalionach, rozdzielonymi motywami floralnymi, całość ujęto w linie wykonane strychulcem. Jeden z medalionów, z wyobrażeniem kobiecej głowy w czepcu, jest obrócony o 180 stopni w osi pionowej w stosunku do pozostałych medalionów, co jest charakterystyczną cechą narzędzia użytego do wykonania tego wycisku (il. 5). Różnice w dekoracji okładek polegają na sposobie wypełnienia zwierciadła i umieszczeniu wycisków literniczych (autora i tytułu) w górnej części ramy górnej okładziny oprawy. W centrum tejże okładziny wyciśnięto plakietę (85 × 49 mm) z pełnpostaciowym przedstawieniem św. Pawła w arkadzie z kolumnami i motywami roślinnymi. Postać apostoła, odzianego w powłóczyście szaty, zwrócona jest w lewą stronę. Święty przedstawiony jest w geście błogosławieństwai z atrybutami: mieczem i księgą. Poniżej postaci znajduje się napis: *DOC[T]OR GENCIUM*.

Z kolei w zwierciadle dolnej okładziny umieszczono dwa pionowe wyciski radełka o szerokości 24 mm z pełnpostaciowymi przedstawieniami (il. 3). Niestety stan zachowania oprawy nie pozwala na jednoznaczną identyfikację obu wyobrażonych postaci. Na wycisku po lewej stronie znajduje się mężczyzna kroczący w lewo, obok wycinka gruntu porośniętego trawą. Odziany jest on w ubiór dworski zwany wams oraz w bufiaste

⁷ AAGn., sygn. BS4437: *Conuentus Lubinen(sis) Ord. S. Benedicti*.

⁸ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, sygn. KA 15809: *Akta Konsystorza Jeneralnego Poznańskiego tyczącego się Biblioteki poklasztornej w Lubiniu*, k. 41r., 45r., 47r., 49r.; J. Ostrowski, *Biblioteka Klasztoru Benedyktynów w Lubiniu*, w: *Biblioteki Wielkopolskie i Pomorskie*, red. S. Vrtel-Wierczyński, Poznań 1929, s. 175–176; J. Urban, *Nowożytna biblioteka opactwa benedyktynów w Lubiniu*, „Zeszyty Lubieńskie” 1992, z. 2, s. 23–24.

spodnie do pól uda, tzw. pluderhose. W lewej ręce trzyma długie berło zwieńczone stylizowanym motywem lilii, natomiast spod szat wylania się pochwa bliżej nierozpoznanej broni białej. Nad głową opisywanej osoby widnieje opleciona arabeską tarcza turniejowa tzw. polska z Orłem Białym i przypuszczalnie z cyfrą S (wyobrażenie litery jest mocno zatarte). Poniżej postaci umieszczono prostokątną ramę z dwuwierszową inskrypcją: *SIGIS I REX / PO DO [...] PR[...]*, pod którą znajduje się motyw arabeski stanowiącej już element kompozycji następnego wizerunku. Na prawym wycisku radełka widać natomiast słabo rozpoznawalną osobę zwróconą w prawo, w długiej powłóczystej szacie, z berłem w lewej ręce. Powyżej oraz poniżej postaci umieszczony jest motyw arabeskowy. Pod dolną arabeską powtarza się wycisk opisywanej wyżej tarczy turniejowej z Orłem Białym oraz przypuszczalnie z cyfrą S, co dowodzi, że omawiane radełko zawierało wyobrażenia jedynie dwóch postaci.

Il. 3. Wyciski pełnopostaciowego radełka jagiellońskiego na dolnej okładzinie starodruku z 1535 roku

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BS 4437. Fot. Mikołaj Macioszek.

Wątpliwości związane z identyfikacją osoby znajdującej się po lewej stronie zwierciadła oprawy druku *Homiliarium* pozwala rozstrzygnąć umieszczona niżej dwuwersowa inskrypcja. Stan jej zachowania na druku z biblioteki gnieźnieńskiej nie jest najlepszy, należy więc porównać ją z wyciskiem na oprawie druku z Muzeum Narodowego w Krakowie⁹. Zachowany na tym egzemplarzu tekst inskrypcji jest czytelny i nie pozostawia wątpliwości interpretacyjnych: SIGI[smundus] I REX | PO[loniae] DO[minus] TOCI[ae] PRV[siae]. Z całą pewnością postacią widoczną po lewej stronie jest król Zygmunt I Stary z dynastii Jagiellonów, a niniejszy wycisk wykonano za pomocą tzw. radełka jagiellońskiego. Identyczna lub podobna treść inskrypcji na radełku znana jest także z monet pochodzących z mennicy krakowskiej i przede wszystkim z mennic w Prusach Królewskich. W Krakowie z tym napisem bito jedynie dukaty w latach 1532–1535¹⁰. Natomiast na terenie mennic Prus Królewskich produkowano je na większą skalę w postaci m.in. groszy, trojaków i szóstaków¹¹. Zbieżność inskrypcji na monetach pruskich i na opisywanym radełku pozwala na postawienie tezy, że narzędzie to wykonano w warsztacie złotniczym albo grawerskim w Prusach Królewskich lub ewentualnie w Krakowie.

Większe problemy sprawia identyfikacja postaci wyobrażonej po prawej stronie wycisku w zwierciadle oprawy *Homiliarium* ze zbiorów gnieźnieńskich. Rozpoznanie nie ułatwia również porównanie tego wycisku z wyciskiem znajdującym się na oprawie wspomnianego wyżej egzemplarza przechowywanego w Muzeum Narodowym w Krakowie¹².

⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. MNKVIII-16-1172-1174; zob. M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, op.cit., s. 330–331; F. Kopera, *Spis druków epoki jagiellońskiej w zbiorze Emeryka Hrabiego Hutten-Czapskiego*, Kraków 1900, kol. 142–143.

¹⁰ A. Białkowski, T. Szweyger, *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1975, s. 125–126.

¹¹ Na terenie Prus Królewskich monety z niemal identyczną inskrypcją bito: w Toruniu (grosze w latach 1528–1535; trojaki w latach 1528–1530, 1532, 1534–1535; szóstaki w latach 1528, 1530); w Gdańsku (grosze w latach 1530–1535, 1537–1540 i 1548; trojaki w latach 1535–1540 i 1546; szóstaki w latach 1535 i 1539; dukaty w latach 1540, 1546–1548); w Elblągu (szelągi w latach 1530–1534 i 1538–1539; grosze w latach 1530, 1533–1535 i 1538–1540; trojaki w latach 1535–1537, 1539–1540; szóstaki w latach 1535–1536), A. Białkowski, T. Szweyger, op.cit., s. 132–138, 139–141, 142–146, 174–178, 179–194; zob. *Imagines Potestatis. Insignia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca–30 września 2007 roku*, red. J. Trupinda, Malbork 2007, s. 41 i 290; Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003, s. 159, 160, 162, 164.

¹² Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. MNKVIII-16-1172-1174.

Wycisk na krakowskiej oprawie omawiany był przez Feliksa Koperę¹³ i bardziej dokładnie przez Marię Jarosławiecką-Gąsiorowską¹⁴. Niestety sporządzony przez tę ostatnią opis nie da się w pełni zweryfikować z powodu częściowo złego zachowania oprawy wspomnianego druku. Prezentowane w literaturze przedmiotu opinie identyfikujące postać po prawej stronie jako króla Zygmunta Augusta lub księcia Albrechta Hohenzollerna¹⁵ wydają się równie uprawnione jak inna możliwość, wskazująca na Bonę Sforzę, żonę Zygmunta Starego. Całkowicie rozstrzygnąć tej kwestii nie będzie można bez odnalezienia kolejnych wycisków omawianego radełka jagiellońskiego, przy czym muszą one być zachowane w znacznie lepszym stanie niż te znalezione dotychczas.

Datacja oprawy *Homiliarium* z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie pozwala określić prawdopodobny czas wytworzenia wspomnianego narzędzia. Druk oprawiono między 1535 a 1543 rokiem, przy czym termin *a quo* stanowi rok jego wydania, a *ad quem* data nabycia go przez Feliksa z Miedzna. Tym samym radełko wykonano co najmniej przed 1543 rokiem. Niewątpliwie propagandowy charakter narzędzia miał podkreślać władzę polskiego monarchy Zygmunta Starego nad Prusami.

Miejsce oprawienia *Homiliarum* i miejsce stosowania omawianego wyżej radełka jagiellońskiego może przybliżyć analiza trzech innych woluminów oprawionych prawdopodobnie w tym samym warsztacie. Pierwszy z nich to egzemplarz ze zbiorów dawnej biblioteki seminarnej Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, który zawiera druk

¹³ F. Kopera, op.cit., kol. 142–143.

¹⁴ „Oprawa ta, w małym formacie, ma na tylnej okładce, bardzo już starzej, szczególnie w okolicy głów, dwa umieszczone obok siebie w zwierciadle oprawy wizerunki, będące częściowym wytłoczeniem dużego radełka (? × 24 mm), może dwuosobowego. Lewe pole zajmuje postać z odkrytą głową, z niewielką brodą, krocząca w prawo z berłem podniesionym w lewej ręce: prawa ręka zakryta krótkim płaszczem oparta jest zapewne na rękojeści miecza. Płaszcz ma szeroki kołnierz, spodnie są krótkie, bufiaste, koło stóp mały pagórek zarośnięty trawą. W dwu wierszach podpis: SIGIS I REX PO. DO. TOCI. PRU (czyli: *Sigismundus Primus, Rex Poloniae, Dominus Totius Prussiae*). W polu na prawo, również koło maleńkiego wzgórzka, stoi w dłuższym płaszczu, w koronie bardzo obecnie zatartej, król zwrócony w lewo; w lewej ręce trzyma berło, prawa jest podniesiona na wysokości piersi. Pod linią stanowiącą podstawę postaci znajdują się arabeski ujmujące od góry tarczę z orłem polskim z literą S; podobne arabeski widzimy nad głowami obydwóch postaci. Znaczenie w podpisie suwerenności Polski nad Prusami pozwala przypuszczać, że postać na prawo przedstawia Albrechta pruskiego; przeciwko uznaniu tej postaci za Zygmunta Augusta, jak to sugeruje F. Kopera, przemawia brak korony, skoro postać na lewo występuje w koronie”, M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, op.cit., s. 330–331.

¹⁵ F. Kopera, op.cit., kol. 142–143; M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, op.cit., s. 331.

koloński wydany w 1539 roku¹⁶. Ten sam warsztat sugerują wzmiankowane wyżej wyciski radełka z medalionami popiersiowymi, które tworzą zewnętrzną ramę górnej i dolnej okładziny. Jak w przypadku *Homiliarum* jeden z medalionów obrócony jest o 180 stopni w stosunku do pozostałych. Błąd ten jednoznacznie wskazuje, że do wykonania wycisku użyto tego samego narzędzia. Zwierciadło górnej okładziny wypełnia wycisk plakiety z przedstawieniem najprawdopodobniej Zygmunta I Starego. Świadczą o tym trzymane przez postać jabłko królewskie z krzyżem i znajdujące się poniżej tarcze herbowe. Mają one formę tarcz turniejowych pochylonych względem siebie w akcie kurtuzji heraldycznej. Na prawej tarczy widoczny jest Orzeł Biały z cyfrą S, a na lewej Pogoń z podwójnym krzyżem jagiellońskim na tarczy jeźdźca. Dekorację okładziny dopełniają wyciski tłoków floralnych i literniczych. Natomiast w centrum okładziny dolnej umieszczono wyciski radełka sygnowanego monogramem MG ze scenami staro- i nowotestamentowymi. Nota proveniencyjna informuje, że pierwszym znanym właścicielem woluminu był Grzegorz ze Śniecisk¹⁷, altarysta w Osiecznej¹⁸, który nabył ją za 17 groszy w 1546 roku¹⁹. Następnie egzemplarz trafił do klasztoru Bernardynów w Kościanie w 1555 roku²⁰. W związku z tym można domniemywać, że druk oprawiono w latach 1539–1546.

Opisywane powyżej radełko z monogramem MG zastosowano także na oprawie woluminu, który znajduje się w zbiorach biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Umieszczona na górnej okładzinie data 1614 wskazuje, że druk oprawiono prawdopodobnie ponad 60 lat później niż egzemplarz ze zbiorów gnieźnieńskich. W związku z tym można stwierdzić, że wówczas radełko stosował już inny introligator²¹.

Drugim woluminem posiadającym oprawę wykonaną zapewne w tym samym warsztacie co egzemplarz *Homiliarum* jest już wcześniej opisywana księga z Muzeum Narodowego w Krakowie²². Zawiera ona trzy

¹⁶ AAGn., sygn. BS4665: Haimo Halberstadensis, *Homiliae*, Oficyna Hero Fuchsa, Kolonia 1539.

¹⁷ Śnieciska, wieś, obecnie w pow. średzkim.

¹⁸ Osieczna, miasto w pow. leszczyńskim.

¹⁹ AAGn., sygn. BS4665: *Opus istus estimarum parte haymo [...] Gregorius Szmyeczisc [...]num altarista in Ossyeczna 17 grossis obtentum 1546.*

²⁰ AAGn., sygn. BS4665: *Loci Costensis liber cellae praedicatorialis; Pro cella praedicat Coste Ano(?) 1555.*

²¹ E. Laucevičius, *XV–XVIII a. knygu įrišimai Lietuvos Bibliotekose*, Vilnius 1976, nr 305.

²² Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. MNKVIII-16-1172-1174. W tym miejscu pragnę podziękować Muzeum Narodowemu w Krakowie za przesłane fotografie egzemplarza.

Il. 4. Wyciski pełnopostaciowego radełka jagiellońskiego
na oprawie starodruków z 1540 i 1541 roku

Źródło: Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. VIII-16-1172-
1174. Fot. Muzeum Narodowe w Krakowie.

II. 5. Wycisk radełka z medalionami popiersiowymi na dolnej okładzinie oprawy starodruku z 1539 roku

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BS 4665. Fot. Mikołaj Macioszek.

współoprawne dzieła, w tym druk krakowski wydany w 1540 roku²³ oraz dwa druki wrocławskie wydane w 1541 roku²⁴. Pochodzenie oprawy z jednego warsztatu potwierdzają niewątpliwie wspomniane już wyciski radełka z medalionami popiersiowymi. Również w tym przypadku utworzono nim zewnętrzną ramę, która zdobi górną i dolną okładzinę. Dekorację okładziny wypełniają ponadto wyciski tłoków literniczych tworzących tytuł dzieła oraz wycisk plakiety przedstawiającej Chrystusa. Natomiast w zwierciadle dolnej okładziny umieszczono wyciski wspomnianego już radełka jagiellońskiego (il. 4)²⁵. Niestety znajdujące się w woluminie wpisy proveniencyjne są częściowo uszkodzone lub zatarłe. Z pierwszego wpisu wiadomo, że w 1547 roku posiadaczem woluminu był brat zakonny z *Siroczec* (Serock?). Drugi zawiera informację, że w 1571 roku bliżej nieznanymi braćmi zakonnymi podarował ją prawdopodobnie bernardynom w Kościanie lub Kole (?)²⁶. W związku z datą wydania druku i datą zapisaną w najstarszej proveniencji czas opracowania ustalono w literaturze pomiędzy 1541 a 1547 rokiem²⁷.

Przypuszczalnie w tym samym warsztacie mogła powstać oprawa woluminu ze zbiorów Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk²⁸. Chroni on dwa druki kolońskie wydane w 1559 roku²⁹. Centrum górnej okładziny

²³ Ambrosius Catharinus Politus, *Speculum haereticorum*, Oficyna Jana Helicza, Kraków 1540.

²⁴ Augustinus Aurelius, *Soliloquia*, Oficyna Andreasa Vinclera, Wrocław 1541; Joannes Lodovicus Vivis, *Valentini preces et meditationes*, Oficyna Andreasa Vinclera, Wrocław 1541.

²⁵ F. Kopera, op.cit., kol. 142; M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, op.cit., s. 331.

²⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. MNKVIII-16-1172-1174: [...] *Fra(tr)is S. [...] deputatus p(ro) loco Costen(sis) [vel Colensis?] 1571*.

²⁷ F. Kopera, op.cit., s. 142; M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, op.cit., s. 331.

²⁸ Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, sygn. 102265–102266III.

²⁹ Willem van der Lindt, *Panoplia evangelica*, Oficyna Maternusa Cholinusa, Kolońia 1539; Konrad Kling, *Loci Communes theologici*, Oficyna Arnolda Birckmanna, Kolońia 1559.

zdobi wycisk plakiety ze św. Pawłem, który jest identyczny z tym z oprawy *Homiliarum*. Dekorację górnej i dolnej okładziny dopełniają wyciski tłoków i pięciu radełek, w tym z motywem geometrycznym i przedstawieniami postaci: antycznych, ze Starego Testamentu i Nowego Testamentu oraz aniołków. Kompartymenty grzbietu zdobią wyciski o motywie geometrycznym. Natomiast garby zwięzów zostały ujęte w linie strychulcowe. Znak wodny na wyklejce przedstawiający koronę zamkniętą diademową pochodzi prawdopodobnie z terenu Niemiec³⁰. Znajdujący się na górnej okładzinie supereklibris napisowy wskazuje, że właścicielem woluminu był dominikanin, kaznodzieja i inkwizytor poznański Paweł Sarbinus³¹. Następnie egzemplarz znalazł się w księgozbiorniku klasztoru Dominikanów w Poznaniu³². Wątpliwość dotyczącą warsztatu, w którym oprawiono omawiane druki, może wzbudzać data umieszczona na górnej okładzinie. Wskazuje ona, że oprawę wykonano w 1560 roku, co oznacza, że dzieło to jest w przybliżeniu o 20 lat młodsze od oprawy *Homiliarum*. W związku z tym nie można jednoznacznie stwierdzić, czy tłokiem z plakietą św. Pawła posługiwał się wciąż ten sam introligator.

Zdaniem Arkadiusza Wagnera na podstawie wycisku radełka z medalionami popiersiowymi i oprawy woluminu Pawła Sarbiniusa można przypuszczać, że druk *Homiliarum* mógł zostać oprawiony w warsztacie krakowskim, względnie poznańskim³³. Wpisy oraz znaki własnościowe wszystkich woluminów wskazywałyby raczej na Wielkopolskę lub Prusy Królewskie. Niewielka liczba źródeł, którymi dysponujemy, nie daje jednak całkowitej pewności, gdzie dokładnie znajdował się warsztat, w którym było używane omawiane radełko jagiellońskie. Wiadomo, że działał

³⁰ Por. C.M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier, des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, Avec 39 figures dans le texte et 16,112 fac-similes de filigranes*, t. 2, Geneve 1907, nr 4960–4971.

³¹ Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, sygn. 102265–102266III: REVER | PATRIS | DOCTORIS PAV | LI SARBINII | POSNANIENS | ORDINIS PRED. Zob. Z. Mazur, *Sarbinus (Scharbinus) Paweł z Poznania*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 187–188.

³² Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, sygn. 102265–102266III: *Pro Bibliotheca con(ven)tus Posnan(iensi) Fr(atru)m Praedicatorum S. Dominici applicatus*.

³³ Doktor Arkadiusz Wagner wyraził niniejszą opinię podczas rozmowy 20 stycznia 2016 roku oraz w korespondencji elektronicznej. W tym miejscu pragnę złożyć wyrazy podziękowania dr. Wagnerowi za pomoc i za nadesłanie fragmentu swojej pracy habilitacyjnej, w której poruszona jest kwestia opraw Pawła Sarbiniusa. Zob. A. Wagner, *Supereklibris polski. Studium o sztuce i kulturze bibliofilskiej od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016 (w druku). Chciałbym wyrazić również najszczerze podziękowania mgr. Michałowi Muraszko za cenne uwagi w czasie pisania niniejszego artykułu.

on prawdopodobnie na przełomie lat 30. i 40., względnie do lat 60. XVI wieku. Przy ozdabianiu opraw stosowano w nim narzędzia, w tym radełka: z wizerunkami Jagiellonów, z popiersiami w medalionach, z charakterystycznym błędem w formie odwróconego o 180 stopni medalionu z wyobrażeniem kobiecej głowy w czepcu, radełka z wyobrażeniem scen biblijnych sygnowanego monogramem MG i plakiet: z wizerunkiem Chrystusa, św. Pawła Apostoła oraz króla Zygmunta Starego. Należy mieć nadzieję, że wszelkie wątpliwości związane z warsztatem introligatorskim, jak i identyfikacją osoby na radełku jagiellońskim rozwieją następne odkrycia powiązane z dokładnymi analizami.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. A. Cons. A93.
Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BS4437, BS4665.
Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, sygn. KA15809: *akta Konsystorza Jeneralnego Poznańskiego tyczącego się Biblioteki poklasztornej w Lubiniu*.
Muzeum Narodowe w Krakowie, sygn. MNKVIII-16-1172-1174.
Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, sygn. 102265–102266III.

Literatura

- Białkowski A., Szweycer T., *Monety ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1975.
Briquet C.M., *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier, des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, Avec 39 figures dans le texte et 16,112 fac-similes de filigranes*, t. 2, Geneve 1907.
Imagines Potestatis. Insignia i znaki władzy w Królestwie Polskim i Zakonie Niemieckim. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku 8 czerwca–30 września 2007 roku, red. J. Trupinda, Malbork 2007.
Jarosławiecka-Gąsiorowska M., *Ikonografia świecka na oprawach XVI i XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1970, t. 6, s. 315–337.
Kopera F., *Spis druków epoki jagiellońskiej w zbiorze Emeryka Hrabiego Hutten-Czapskiego*, Kraków 1900.
Laucevičius E., *XV–XVIII a. Knygų įrišimai Lietuvos Bibliotekose*, Vilnius 1976.
Mazur Z., *Sarbinius (Scharbinus) Paweł z Poznania*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 35, Warszawa–Kraków 1994.
Ostrowski J., *Biblioteka Klasztoru Benedyktynów w Lubiniu*, w: *Biblioteki Wielkopolskie i Pomorskie*, red. S. Vrtel-Wierczyński, Poznań 1929.
Piech Z., *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003.

- Płaszczyńska K., *Dekoracja opraw skórzanych XVI–XVII w. – figuracyjne motywy na radełkach (na przykładzie opraw z Biblioteki Księży Misjonarzy w Krakowie)*, w: *Problemy edytorstwa, bibliologii i typografii*, red. A. Ptak, K. Baran, Lublin 2011.
- Radełka jagiellońska*, w: *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, Wrocław 1971.
- Świeżawski A., *Kościelecki Jan (z Kościelca)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 14/2, z. 61, Wrocław 1969.
- Trelińska B., *Portrety jagiellońskie na oprawach starodruków z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, w: *Książki i Historia. Księga Jubileuszowa ofiarowana dr. Zdzisławowi Bieleniowi z okazji 50-lecia nieprzerwanej pracy w Bibliotece Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, Lublin 2008.
- Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI i XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek, Kórnik 1990.
- Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław 1987.
- Wagner A., *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*, w: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007.
- Wagner A., *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*, w: *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczynski, B. Górecka, M. Górecki, A. Paradowska, Poznań 2013.
- Wagner A., *Poznańskie radełko jagiellońskie z lat czterdziestych XVI wieku. Problem treści ideowo-politycznych i wzorów ikonograficznych*, „Roczniki Biblioteczne” 2012, s. 83–111.
- Wagner A., *Radełka jagiellońskie – fenomen introligatorstwa polskiego XVI–XVIII w.*, „Spotkania z Zabytkami” 2010, nr 5/6, s. 70–71.
- Wagner A., *Superekslibris polski. Studium o sztuce i kulturze bibliofilskiej od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016 (w druku).

RADOSŁAW FRAN CZAK

The binding of the *Homiliarum* with a full figure image imprint made by the “Jagiellonian bookbinder finishing roll” in the collections of the Archdiocese Archives in Gniezno

ABSTRACT. The article presents the binding of the *Homiliarum* with a full image imprint made by a Jagiellonian bookbinders finishing roll that most probably shows King Sigismund I the Old (or Albrecht I Hohenzollern) and Bona Sforza. The volume under scrutiny has been found in the book collections of the former Seminary Library, now held in the collections of the Archdiocese Archives in Gniezno. While investigating the imprint made by the roll and the provenance entries for the volume,

the present author attempts to determine the time and place of origination of the tool. Further on in the article three other volumes are presented whose bindings might have been made at the same binding shop. An analysis of the bindings has made it possible to determine the probable time and place where the book binder used the Jagiellonian roll in question.

KEY WORDS: Jagiellonian bookbinders finishing roll, Archdiocese Archives in Gniezno, Cathedral Library in Gniezno, Library of the Catholic Seminary in Gniezno, Benedictine monastery in Lubin, bindery, bindings, bookbinding studies.